

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ЩАСТЯ» / «НЕЩАСТЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті аналізується вербалізація понять «щастя» і «нещастя» в українських та англійських паремійних текстах. Основна увага приділяється функціонуванню лексем у контексті прислів'їв та приказок. Матеріалом послуговували українські та англійські паремії, у яких зафіксовано вербальне вираження поняття «щастя» / «нещастя».

Ключові слова: паремії, прислів'я, приказки, щастя, нещастя.

На сучасному етапі розвитку гуманітарних наук все більш актуальними стають дослідження, направлені на пошуки та виявлення національних особливостей світорозуміння у системі паремій певної мови, зокрема й у прислів'ях та приказках. Очевидно, що паремійні одиниці несуть у собі асоціативно-образну інформацію носіїв мови і є тим джерелом, яке зберігає культурно марковані поняття. **Актуальність** нашого дослідження визначається зростаючим серед мовознавців інтересом до виявлення взаємозв'язку між національною етнокультурою та мовними явищами, які найбільш виразно представлені в текстах усної народної творчості, зокрема в паремійному складі мови.

Розвідки у галузі пареміології знаходимо у вітчизняних учених (праці З. Коцюби, О. Селіванової, В. Ужченка та ін.), а також у зарубіжних науковців (дослідження В. Мідера, Й. Млацека та ін.).

У науковій літературі термін «паремія» має багато визначень, формулювання яких певною мірою відрізняються одне від одного. Так, В. Телія трактує паремії як морально-етичні вислови, основною функцією яких є повчання, і які відображають культурно значущі феномени народного життя [11, 58]. М. Алефіренко пропонує визначати паремії як «афоризми народного походження», що характеризуються «лаконічністю форми, відтворюваністю значення і переважно повчальним змістом» [1, 242].

О. Селіванова розглядає паремії у психокогнітивному аспекті та трактує як «стійкі відтворювані одиниці реченнєвої структури» [10, 242]. Ця ж дослідниця зазначає, що використовує широкий зміст терміна *паремії* і розуміє їх як одиниці фразеологічного фонду мови через наявність численних і досі не розв'язаних питань, що стосуються розмежування і кваліфікації стійких словосполук, фразем, прислів'їв, приказок, етикетних сполук, крилатих висловів, складених термінів тощо [там само].

Під власне паремійним корпусом мови ми розглядатимемо сукупність основних паремійних одиниць, так званий «паремійний мінімум» [5, 39], – прислів'я і приказки, що вирізняються афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленням чи буквальним узагальненням значення, здебільшого повчальним змістом, а також є мовними знаками, що передають специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, які ґрунтовані на життєвому досвіді народу [10, 242; 5, 5-16].

Варто зазначити, що в англomовній науковій літературі замість терміну «паремія» переважно використовується лексема «proverb», що семантично ближче до «прислів'я». Словники визначають «proverb» як короткий загальновідомий вислів, що несе узагальнену думку («common truth»), висновок або пораду та відноситься до форм фольклорної літератури [14, 168]. Поряд із цим терміном існують інші, такі як «aphorism», «saw», «byword» тощо, які вважаються синонімами [15, 209].

Науковці визначають прислів'я та приказки і як «прецедентні тексти культури». Зокрема Ф. Бацевич, трактуючи прецедентне висловлення (лат. praecedent – той, що йде попереду) як предикативну або непередикативну завершену і самодостатню одиницю, складний знак, який «неодноразово відтворюється у мовленні носіїв певного лінгвоментального комплексу, певної етнічної (національної) культури», зазначає, що таке висловлення «відоме більшості членів конкретної національної лінгвокультурної спільноти», і що до прецедентних одиниць належать, поряд із цитатами з текстів, прислів'я та приказки [3, 34].

Важливою для розуміння специфіки паремій нам видається думка про те, що прислів'я, приказки та інші паремійні одиниці є мікротекстами, які «занурені у відповідні дискурсивні сфери і є репрезентантами різних мовленнєвих жанрів» [10, 536]. Саме це дозволяє у наукових розвідках розподіляти паремії за різними тематичними групами, які відображають різні сфери буття.

З огляду на вищезазначене, у нашому дослідженні ми будемо дотримуватися думки, що прислів'я та приказки варто розглядати у межах фразеології, адже, за словами О. Селіванової, фразеологічні одиниці, прислів'я і приказки об'єднують такі ознаки, як відтворюваність, стійкість, культурна маркованість, а також «високий рівень кумулятивності та трансляторності» [там само, 644-645].

Метою роботи було проаналізувати мовне вираження понять «щастя» / «нещастя» в українських та англійських прислів'ях; виявити спільне й відмінне у семантиці паремій української та англійської мов.

Об'єктом дослідження були прислів'я української та англійської мов, у яких вербалізовано поняття «щастя» / «нещастя». **Предметом** стали семантичні особливості лексем на позначення вищезгаданих понять в українських та англійських прислів'ях.

Фактичний матеріал склала вибірка прислів'їв про щастя і нещастя в українській та англійській мовах. Зібрано сто вісімдесят дев'ять прислів'їв, з яких сто тридцять сім – українські і п'ятдесят два – англійські.

Проаналізовані нами українські прислів'я дозволяють стверджувати, що поняття «щастя» може реалізуватися у таких лексемах: 1) щастя (46): *Щастя на швидкому коневі їздить*; *Щастя, як вільна пташка: де захотіла, там і сіла*; 2) доля (15): *На торгу долі не купиш*; *Без долі – як без волі*; 3) талан (4): *Нашому Івану ні в чому нема талану*; *У кого поганий талан, у того порожній карман* [9, 213].

В англійській мові поняття «щастя» вербалізовано у наступних лексемах, які ми зафіксували у пареміях: 1) luck (12): *See a pin and pick it up, all the day you'll have good luck*; *see a pin and let it lie, bad luck you'll have all day* (укр. «Побачив шпильку і підняв її – на щастя; побачив і пройшов повз – нещастя супроводжуватиме цілий день»), *The devil's children have the devil's luck* (укр. «Діти диявола мають його вдачу»; про того, хто має успіх, незважаючи на те, що чинить лихо); 2) fortune (11): *Every man is the architect of his own fortune* (укр. «Всякий свого щастя коваль»), *Fortune is easily found, but hard to be kept*

(укр. «Знайти щастя легко, та важко його втримати»); 3) happiness (2): *Happiness takes no account of time* (укр. «Для щасливих час не існує», «Щасливі не помічають часу»), *Money can't buy happiness* (укр. «Щастя не купиш за гроші») [2, 451; 6, 116-118].

Вищенаведені приклади доводять, що і в українців, і в англійців *щастя* розуміється як примхливе, таке, що нелегко втримати, а також як дуже швидкоплинне. Поряд з цим, в українських прислів'ях наявне також розуміння *щастя* як доброї *Долі*, тобто поняття *щастя* ототожнюється з *долею* (*фортуною*): «У кого **щастя**, у того й **фортуна**» [7, 96]. Поєднання цих двох лексем є не випадковим, адже, за словами В. Жайворонка, «часто доля і щастя є синонімами або одне передбачає інше» [4, 654].

Зібраний нами мовний матеріал дозволяє стверджувати, що наявні в українських прислів'ях лексеми *доля*, *щастя* та *нещастя* віддзеркалюють давні уявлення українців. Ще І. Нечуй-Левицький у своїй праці «Світогляд українського народу» писав про те, що поняття *доля*, *щастя* та *нещастя* пов'язані між собою, що «доля – то міфічний образ, то давня фортуна», а також про те, що «в образі Долі й Недолі народ показує свій погляд на непереможну силу сліпого щастя, сліпої сили натури, на такі випадки в житті, проти котрих сам чоловік нічого не вдіє» [8, 95]. Очевидно, що предки саме так розуміли вищенаведені поняття, коли прагнули вплинути на персоніфіковані надприродні сили та коли хотіли «притягти до себе добру Долю і збутись Недолі» [там само, 96].

Поняття «нещастя» в українських прислів'ях реалізується за допомогою наступних лексем: 1) біда (51): *Хто **бід**и боїться, тому вона сниться; Кого **біда** кусає, той завжди злість на когось має*; 2) горе (15): ***Горе** слізьми не погасиш; Не лякай моряка морем, а бідного – **горем***; 3) лихо (11): *Як прийде **лихо**, не всидиш тихо; Не буди **лиха**, доки воно спить*; 4) нещастя (9): *Не дері носа в **щастю** і не опускай в **нещастю**; Не було б **щастя**, та **нещастя** допомгло*; 5) злидні (7): ***Щастя** дочасне, а **злидні** довічні; Біда як іде до кого в гості, то з собою і **злидні** бере*; 6) недоля (2): *Хто сам у злиднях плаче, той і в інших **недолю** бачить; Від **недолі** не сховаєшся* [7, 104; 9, 207-212].

З вищенаведеного можна зробити висновок про давню персоніфікацію *щастя* та *нещастя* і надання цим поняттям людських рис поведінки, що також сягає своїм корінням міфологічних вірувань українців: «Та непереможна, невидима сила здавалась йому [народові] істотою, на котру він робить, котра одбирає од нього всі достатки, а його самого залишає в бідності» [8, 96]. І хоча у давніх віруваннях зустрічається оцінка *долі* та *щастя* як негативної сили, у зібраному нами мовному матеріалі панує трактування цих понять як істот, що допомагають людині. Відображення цієї думки знаходимо у прислів'ях: «Кому **щастя** служить, той ніколи не тужить», «Кому **щастя**, той на киї впливе», «У кого **щастя** заведеться, у того й півень несесться» [7, 93; 9, 211]. Отже, *щастя* виступає у прислів'ях і як персоніфікована істота, що може допомагати людині.

У проаналізованих українських прислів'ях ми виявили тлумачення *долі* як життєвого шляху людини, як дуальну єдність *щастя* та *нещастя* (*горя*). Це яскраво ілюструють такі прислів'я, як «Із **щастя** та **горя** скувалася **доля**»; «Із **щастя** та з **горя** вродилася **доля**» [9, 93].

З огляду на функціонування лексем *доля* та *щастя* у текстах українських паремій, видається очевидним, що у свідомості предків українського народу *доля* набула вигляду «надприродної міфічної істоти, яка і понині живе у більш-менш визначених образах» [12, 230]. У руслі цієї думки прослідковується наступне: *щастя* та *нещастя* персоніфікуються й у паремійних текстах, що надає особливої виразності прислів'ям:

«Щастя з нещастям в однім дворі живуть», «Щастя з нещастям на одних санях їздить», «Щастя й нещастя на однім коні їздять», «Щастя та нещастя – ближні сусіди» [7, 93; 9, 212].

В англійських прислів'ях, які ми виокремили зі словників, функціонують такі лексеми на позначення поняття «нещастя»: 1) adversity (6): *Adversity makes man wise, not rich* (укр. «Нещастя людину вчить, але заможною не робить»), *Adversity flatters no man* (укр. «Лихо нікого не красить», «Горе тільки рака красить»); 2) trouble (2): *A trouble shared is a trouble halved* (укр. «Самому лихо не здолати», «Поділене лихо – півлиха»), *Don't trouble trouble till trouble troubles you* (укр. «Не буди лихо, поки тихо»); 3) fate (2): *Fate worse than death* (укр. «Лиха доля гірше смерті»), *No flying from fate* («Від лиха не втечеш»); 4) misfortunes (2): *Misfortunes never come alone (singly)* (укр. «Біда не ходить одна»), *Misfortunes tell us what fortune is* (укр. «Хто горя не бачив, той і щастя не знає») [2, 20; 6, 122; 13, 254].

Таким чином, ми дійшли висновків, що найбільш частотною в українських прислів'ях є лексема *біда* (51), а в англійських – *luck* (12). Відібрані нами паремії ілюструють, що і в українців, і в англійців *щастя* розуміється як примхливе, таке, що нелегко втримати, а також як дуже швидкоплинне. Очевидно, що серед дібраного нами мовного матеріалу українських прислів'їв нараховується вдвічі більше, ніж англійських. Це можемо пояснити тим, що такі поняття як «щастя», «нещастя» та «доля» мають особливу значущість та високий рівень кумулятивності для українців порівняно з англійцями.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у можливості розширення кола паремійних текстів за рахунок фразеологічних одиниць і дослідженні національно-культурної специфіки українців та англійців.

Список використаної літератури

1. Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология и паремиология. Москва : Флинта : Наука, 2009. 344 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. Вид. 2-ге, випр. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с. (Словники України).
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Колоїз Ж. В., Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КПП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
6. Кусковская С. Ф. Сборник английских пословиц и поговорок. Минск : ВШ, 1987. 253 с.
7. Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / упоряд. та передм. Н. С. Шумади. Київ : Веселка, 1985. 173 с.
8. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології. Київ : АТ «Обереги», 1992. 88 с.
9. Прислів'я та приказки / упоряд., передмова М. Дмитренка. К. : Ред. часопису «Народознавство», 2000. 248 с. (Серія «Народна творчість»).

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект. – Москва : Язык русской культуры, 1996. 288 с.
12. Яковлева О. В. Термінологічна база та герменевтичний метод у дослідженнях трансформації ідеологем («Доля» у дохристиянських віруваннях українців). *Мова і культура*. Київ, 2004. Вип. 7, т. 4, ч. 1. С. 228 – 235.
13. Ammer Christine. Dictionary of Idioms. Boston : Houghton Mifflin, 2003. 473 p.
14. The New Encyclopedia Britannica. Proverb. Chicago : Encyclopedia Britannica. 1994. Vol. 9. 749 p.
15. The Penguin Dictionary of English Synonyms and Antonyms / ed. R. Fergusson. – London : Penguin books, 1992. 442 p.